

вселяючи в тебе фатальну невизначеність у згаданому питанні! Лихо мені й лихо тобі; це означало б, що ти – в руках облудника, а я – в руках Облудника. Ще у середні віки знали, що улюблене заняття біса – мавпувати Бога (*diabolis simia Dei*). Хто наємліюється без належного почуття дистанції говорити про богоспілкування подвижників інакше, ніж із вистраджанного власного досвіду, починає спектакль, на якому суфлером буде біс. Якщо не драматургом та режисером.

І ось найперше правило, що стосується спілкування з Богом, правило, яке повинен знати кожен: у цій справі немає місця уявленню”.

Думаю, цього разу Бог нас милував, і Облудник лишився ні з чим. Сумирне, але тверде слово Аверинцева ніде не зривається на проповідь, завжди тримаючись у рамках надзвичайно місткої інтелектуальної бесіди, де все зважено й обґрунтовано.

Отже, не дивно, що лише через півтора року після першого видання цієї книжки, виникла потреба і в другому, причому тепер наклад в півтора рази більший.

Єдине про що я не раз пошкодував, читаючи “Софія-Логос”, так це про те, що в кінці книжки не знайшлося місця для алфавітного покажчика особистих імен, які згадувалися в тексті. Адже на чотирьох із половиною сотнях сторінок словника читач зустрічає багато імен — знайомих і не дуже, і часто буває так, що хотілося познайомитися з кимось із них ближче. Алфавітний покажчик дуже допоміг би в цьому.

Залишилося ще одне: якщо ви переглянете подану в кінці книжки бібліографію Аверинцева, то зможете побачити, що перу цієї людини належить величезна кількість словникових статей із найрізноманітніших тем (театр, література, філософія тощо), які залишилися поза словником “Софія-Логос”... Гадаю, після успіху цього видання, цілком виправданим було б і об’єднання під однією обкладинкою всіх словникових статей Аверинцева.

Щасливого читання.

Євген Мирошніченко

Френсіс Дворнік. Слов’яни в європеїській історії та цивілізації. – К.: Дух і Літера, 2000. – 528 с.

Українська історична наука переживає зараз не найкращі часи. Але якщо з історії України досить часто з’являються нові дослідження, то всесвітня історія дещо обділена увагою українських істориків, оскільки серед багатьох із них побутує переконання, що, передусім, необхідно займатися вітчизняною історією, а всесвітню у нас досліджувати практично неможливо. Через це її досі вивчають за книгами, виданими ще за радянських часів, в яких події та історичний процес подаються лише з точки зору марксизму-ленінізму, або за сучасними російськими виданнями. А книги, видані за останнє десятиріччя українською мовою, можна перерахувати буквально на пальцях. Тому переклад книжки всесвітньо відомого історика Френсіса Дворніка “Слов’яни

в європейській історії та цивілізації”, виданий київським видавництвом “Дух і літера” у минулому році, є значним внеском у розвиток історичної науки в Україні, адже саме ця книга є основоположною для усіх славистів Західної Європи та Америки. Тепер її мають змогу вивчати й українські історики.

Френсіс Дворнік, за словами Ігоря Шевченка, змінив “наші погляди на історію Візантії, слов’янства та Римської церкви”. Він є автором 18 книжок і монографій, понад 130 статей і 60 рецензій, присвячених історії слов’ян та їхніх взаємовідносин із візантійським та римським світом. Книжка “Слов’яни в європейській історії та цивілізації” вперше була видана у 1962 році. За її основу були взяті лекції, прочитані у Гарвардському університеті.

Книга охоплює період із XIII по XVIII століття. Саме їх автор вважав найважчими для дослідження та найменш вивченими. Він опрацював величезну кількість книг та джерел, що проливають світло на маловідомі події, тому дана праця містить майже енциклопедичний обсяг історичного матеріалу та глибокий його аналіз. Слов’яни розглядаються як певна спільнота, тісно пов’язана із візантійським Сходом і римським Заходом. Уже сама назва книжки вказує на те, що історію слов’ян неможливо вивчати окремо від загальноєвропейського історичного процесу, адже слов’янські країни – це своєрідний міст між Заходом і Сходом. Через ці землі проходили торговельні шляхи, які несли із собою елементи культури, що часто приживалися тут. Не могло навіть ітися про політику самоізоляції на зразок далекосхідних країн. Але саме ця відкритість і сприяла формуванню своєрідного суспільно-культурного середовища, яке ставало прикладом, з одного боку, дуже сильної релігійної і міжнаціональної ворожнечі (країни колишньої Югославії), а з іншого – мирного співіснування, здавалося б, зовсім несумісних речей, наприклад, мусульманський мінарет поряд із римокатолицьким костюлом Петра і Павла у Кам’янець-Подільському.

Книга складається із двадцяти розділів. У першому розділі подається короткий екскурс в історію Європи до XIII століття, що дає змогу зрозуміти розвиток подій у наступні роки. Потім у хронологічному порядку розглядається історія Богемії, Польщі, Другого Болгарського Царства, Сербії, Реформація в Чехії та її вплив на навколишні землі, постання Московського царства на Сході, яке пізніше перейме близькосхідні традиції Золотої Орди та окремі риси Візантії й перетвориться на одну з наймогутніших країн тогочасного світу, утворення та суспільно-політичний розвиток Речі Посполитої та її стосунки з Прибалтикою, піднесення Габсбурзької династії та її взаємовідносини з Московією. Останній розділ називається “Російська імперія та слов’яни”, в якому поряд із хронологічним викладом матеріалу історик аналізує причини та наслідки панслов’янізму та роль Російської імперії у Європі.

Суспільно-політичний розвиток розглядається в окремих розділах, де аналізуються спільні та відмінні риси, взаємовпливи та взаємопроникнення різних елементів, виокремлення специфічних рис кожного регіону. Досить чітко виділяються регіони, де суспільні та культурні процеси розвивалися під впливом могутніх сусідів. Так, Друге Болгарське Царство сформувало

свій устрій за візантійським зразком, римсько-візантійські впливи поєднувалися у Сербії та Дубровнику, розвиток чеських земель був тісно переплетений із Західною Європою, а конкретніше, з німецькими землями. Характерною рисою суспільно-політичного устрою слов'ян часів середньовіччя є те, що під зовнішніми впливами змінюються принципи поділу влади, відбувається становлення феодалізму та створюються нові зразки права. Якщо у ранньому середньовіччі досить сильним був візантійський вплив, то, як зазначає Дворнік, “починаючи з XII ст., доля чехів, словаків, поляків, хорватів і словенців тісно пов'язана з долею Західної Європи, чий взірці здебільшого надихали й скеровували їхній суспільний, релігійний, політичний і культурний поступ. Отже, слід було чекати, що політична організація цих держав також зазнає впливу західних інституцій” (с.106).

Причиною того, що слов'янські землі часто підпадали у залежність від могутніших західних правителів була роздробленість земель та міжусобна ворожнеча місцевих князів. Так, суперництво князів Пржемысловичів призвело до того, що вони потрапили у пряму залежність від німецьких імператорів. Саме через це Київська Русь перестала існувати. Але завдяки тому, що Чехія змогла подолати давній слов'янський принцип розподілу влади, за яким усі члени правлячого дому мали право на управління країною, і в 1341 р. запровадити принцип первородства, їй вдалося зберегти свою цілісність. Поступово відбувається юридичне оформлення прав знаті, які були схожими на західні зразки, що давало їй право на вольності і привілеї та захист від королівського абсолютизму. Дворнік також розглядає характерні риси становлення феодалізму, спільні та відмінні риси різних країн, становище різних верств населення – аристократії, духовенства, міщан, рицарів, селян. Розглядаються взаємовідносини різних верств, наприклад, під час Реформації у Чехії, зміни у суспільстві, які принесли із собою утвердження турецької зверхності над балканськими народами. Починаючи з XIV ст. визначальним елементом в історії слов'ян стало їхнє підпорядкування Османській імперії. Характерним було те, що слов'янські елементи, які відігравали значну роль у Візантійській імперії, поступово займають місця у турецькому війську та адміністрації. Це змінює поширену у нас думку, яка культивувалася упродовж радянських часів, що Османська Порта була якоюсь дикою і грізною силою, яка зм'ягала все на своєму шляху і тримала своїх підданих у повній покорі. Аналізуючи суспільний устрій Османської імперії, Дворнік зазначає, що «османи виявляли повагу до прав іноземців і дозволяли їм робити все, що не суперечило приписам ісламу» (с. 310). Османська регулярна армія набиралася із слов'ян, і багато яничар досягали високих посад при дворі, сербська мова часто вживалася у турецькій дипломатичній службі, а багато дипломатичних документів записувались кирилицею.

Початок виокремлення України із східнослов'янської гілки він відносить до XIV ст., коли розвинулася українська мова. Саме тоді можна простежити українські ідіоми в місцевих правничих та інших актах. А народження України він відносить до часів формування козацтва, які “здивували всю тодішню

Європу сміливими рейдами па власних малих кораблях проти турецьких міст” (с.414). Після короткого опису української політичної історії XVI–XVII століть Дворнік досить детально зупиняється на українському впливові на російське культурне життя. Із Києва до Московії прийшли такі нововведення, як поширення освіти, драми, нові елементи у мистецтві, поезії та ін. Багато українців працювало у Московії, тим самим сприяючи тому, що Московія поступово почала відкриватися для зовнішніх контактів, починається європеїзація Московії. Однак, на жаль, про подальшу долю України він нічого не пише.

У культурному житті взаємовідносини та взаємовпливи були ще сильнішими, ніж у суспільно-політичному, оскільки саме завдяки цьому національні культури постійно збагачувались. Те, що на слов'янських землях поширювалися візантійські та західноєвропейські ідеї та зразки мистецтва, зовсім не означає, що слов'яни сліпо їх копіювали. Вони їх поєднували із своєю культурою, створюючи тим самим оригінальні твори мистецтва. Особливо яскраво це проявилось в архітектурі та іконографії Сербії. Хоча в середньовіччі там переважала візантійська школа, але зустрічалися й мотиви Кавказького регіону та певний вплив ісламського мистецтва. Культурний розвиток також відчуває на собі впливи збоку. Гуманізм відкриває нову сторінку в історії європейської цивілізації. Широкі контакти слов'янського світу з Італією, Нідерландами, Францією та Німеччиною сприяли тому, що почався слов'янський Ренесанс, характерною рисою якого було те, що література відтворювала суспільно-політичне життя. Найяскравіше це виявилось у Польщі, де полемічна література набула значного поширення. Саме тоді починає формуватись національна самосвідомість народів, і за допомогою літературних творів провідні громадські діячі вперше заявляють про право на самовизначення своїх народів, перекладаючи християнську літературу на слов'янські мови.

Література поступово під впливом гуманістичного руху перестає бути відірваною від життя і в ній знаходять відображення політичні та суспільні зміни, наприклад, московської об'єднавчої ідеології у країні, яка тривалий час була закритою для західних подихів культури – у творах митрополита Даниїла, Івана Нересветова. Взагалі історії Московської держави присвячено майже третину книги. І це зрозуміло, оскільки, починаючи з XVIII ст. Російська держава перетворюється на одну з найсильніших слов'янських держав у Європі. Саме на цей період припадає становлення національної самосвідомості європейських народів і усвідомлення слов'янської єдності. А оскільки лише росіяни мали власну державність, то на них багато провідних слов'янських політичних діячів дивилися як на допомогу у боротьбі за створення власних незалежних держав. Це втілюється у панславістському рухові. У останньому розділі Дворнік коротко описує події аж до революції 1917 року, незважаючи на те, що ця праця має на меті охопити період до XVIII ст. включно. Тим самим він ніби кидає проєкцію у майбутнє, адже в історії є дуже сильними причинно-наслідкові зв'язки, і процеси, які почалися у XVII ст., тривали упродовж XIX та XX ст. Історія

Московії Дворніка цікава тим, що дає можливість поглянути на цю країну під дещо іншим кутом зору, а не так, як її розглядають російські історики і ми разом із ними. Вона подається не у політично заангажованому вигляді, як практикувалось раніше і практикується досі.

Отже, видатну працю Френсіса Дворніка, яка за кордоном видавалась уже багато разів, тепер мають змогу читати й українські читачі. Ця книжка є цінною тим, що автор намагається розглядати історичний процес як єдине ціле з об'єктивністю і неупередженістю у викладенні подій. Дворнік подає величезну кількість історичного матеріалу у хронологічному порядку, використавши сотні книг і джерел. Основна увага книги приділена взаємостосункам між країнами Східно-Центральної та Західної Європи, що також може бути цінним для вивчення міжнародних відносин. Оскільки історія Центрально-Східної Європи лише відкривається для ґрунтовного осмислення, дану книжку можна брати за основу для подальших досліджень. За словами самого автора, "ця книжка покликана також стимулювати вивчення багатьох обговорюваних проблем".

Олена Гончарук

“L’Ukraine, nouvel acteur du jeu international”, sous la direction d’Anne de TINGUY Bruylant-Bruxelles. L.G.D.J. Paris, 2000.

У франкомовному світі немає багато праць про Україну за окремими рідкісними винятками, як-то праця історика Данієля Бовуа (Daniel Beauvois). «Пан, кріпак, ревізор (1832 – 1863)», «Війна за землю в Україні (1863–1914)», «Окраїни старої Польщі (Україна, Литва, Білорусь) в XVII – XX ст.» та ін. (окремі з яких були перекладені українською, польською).

Колективна праця (за редакцією Анн де Тангі) про сучасну Україну певною мірою заповнює існуючу прогалину: тут зібрані провідні спеціалісти в царині економіки, політики, соціології та культури з України, Франції та Німеччини. Кожний з авторів у своєму аналізі підкреслює специфіку України в європейському контексті.

Хотілося б відзначити статтю Д. Бува, що аналізує українську ідентичність, виходячи з широкого історичного контексту (XII – XX ст.), підкреслюючи роль зовнішніх чинників у формуванні сучасної української ідентичності.

Геополітичний вимір України аналізується А. Дергачовим, що визначає складності України в процесі визначення свого місця між Європою та Євразією.

Географ Жіль Лепезан піддає критиці бачення української ідентичності в межах опозиції «Східна – Західна Україна».

Сучасний стан та тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні аналізуються в статті А. Добантон, яка акцентує появу багатьох асоціацій, роль інтелектуалів, динамізм нових генерацій.

Треба окремо зазначити, що праця споряджена добротним критичним апаратом: (з коментарями, хронологією, бібліографією, історичними та політичними мапами).

Валентин Омелянчик